

TÜRKİYE’DE ÖLÜM KAYITLARINA İLİŞKİN SORUNLAR: ANNE ÖLÜMLERİ ÖZELİNDE NİTELİKSEL BİR ÇALIŞMA

Banu Akadlı ERGÖÇMEN*
İlknur YÜKSEL**

Bu makalede, defin kayıtlarının bildirimlerine ilişkin aksaklıklar, anne ölümleri kayıtları özelinde, Ulusal Anne Ölümleri Çalışması'nın niteliksel aşamasından elde edilen veri temel alınarak yapılmıştır. Makalenin amacı, kentsel ve kırsal alanlarda defin kayıtlarından sorumlu olan kişilerle ve sağlık sektöründe anne ölüm nedenlerinin yazılmasının sorumluluğunu taşıyan görevlilerle yapılan görüşmeler çerçevesinde bildirim ve kayıt eksikliklerinin nedenlerini anlamaktır. Türkiye’de anne ölümlerinin bildirilmesine ve kaydedilmesine ilişkin aksaklıklar çeşitli sorun alanlarını içermektedir. Bu aksaklıklarda, hem toplumun kayıt konusundaki çoğunlukla kültürel boyutlu algısının birey düzeyindeki yansımalarının, hem de kamusal düzeyde, idari sistemin yasal ve işleyiş boyutlarındaki sorunların rol oynadığı görülmüştür.

1. GİRİŞ

Anne ölümleri¹, gelişmekte olan ülkelerde sıkça kullanılan çok boyutlu kalkınma göstergelerinden biridir. Anne sağlığının iyileştirilmesi de, uluslararası birçok kuruluş için kalkınmanın vazgeçilmez konuları arasında yer almaktadır. Anne ölümlerine ilişkin göstergelerin, kalkınma göstergesi olarak önemli olması, hem tüm dünyada birçok kadının bu nedenle hayatını kaybetmesinden, hem de bu ölümlerin çok düşük bir maliyetle önlenabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyada yarım milyon kadın, her yıl gebelik ve doğuma bağlı nedenlerle hayatını kaybetmektedir. Anne ölümlerinin neredeyse tamamına yakını gelişmekte olan ülkelerde olmaktadır. Dünyada 2005 yılı için tahmin edilen 536 000 anne ölümünün yüzde 99'u gelişmekte olan ülkelerin anne ölümleridir (WHO, 2007). Ülkeler arasında en yüksek anne ölüm oranı, Afrika ülkelerinde 100 000 canlı doğumda 920 anne ölümüne kadar çıkarken bu oran sanayileşmiş ülkelerde 8'dir (WHO, 2007). Ulusal Anne Ölümleri Çalışması'ndan elde edilen verilere göre, Türkiye’de gözlenen anne ölümleri düzeyi, yüzbin canlı doğumda 28.5 (HÜNEE, 2006) ile gelişmekte olan bütün ülkeler için yapılan tahminlerden daha düşüktür, ama gelişmiş bölgeler² için hesaplanan anne ölüm oranının da 3 katından fazladır.

Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen anne sağlığının iyileştirilmesi ve anne ölümlerinin azaltılmasına yönelik hedefler, 2000 yılında tanımlanan Binyıl Kalkınma Hedefleri de içinde olmak üzere, birçok uluslararası sözleşmede yer almaktadır. Binyıl Kalkınma Hedeflerinin anne sağlığının iyileştirilmesini içeren hedefi³, 1990 ile 2015 yılları arasında gebelik, doğum ve lohusalık döneminde meydana gelen anne ölümlerinin $\frac{3}{4}$ oranında azaltılmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için, anne ölüm oranları ile gebelik, doğum ve lohusalık döneminde meydana gelen ölümlerin izlenmesi amaçlanmaktadır.

Anne ölümlerinin saptanması ve ölçülmesi oldukça zordur. Yaşamsal kayıtları mükemmel yakın olan ülkelerde bile, ölüm nedeninin sınıflanmasındaki sorunlar nedeniyle, anne ölüm oranları gerçekte olduğundan daha düşük düzeyde tahmin edilmektedir (WHO 2001 aktaran Ergöçmen ve diğerleri, 2004). Yaşamsal kayıtların olmadığı, ya da kayıt sisteminden gelen

* Doç.Dr. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

** Dr. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

bilgilerin eksik ve yanlış olduğu durumlarda ölüm düzeylerinin saptanması için araştırma yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de mevcut kayıt sistemi, anne ölümlerinin düzeyini ve değişme eğilimlerini saptamaya ilişkin yeterli bilgi sağlamamaktadır. Kayıt sisteminin işleyişi kentsel ve kırsal yerleşim düzeyinde farklı yapıdadır. Özellikle kırsal yerleşimlerde muhtarın işlevi önem kazanmaktadır. 1593 sayılı ve 24/4/1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu’na göre, defin ve bildirim gibi ölüm olaylarına ilişkin işlemler, köylerde, varsa adli tabip ve sağlık kuruluşu yetkilileri, yoksa köy muhtarlarının yükümlülüğüne verilmiştir. 1587 sayılı Nüfus Kanunu’nun⁴ 35. ve 36. Maddeleri, köylerde defin ruhsatlarının verilmesi görevini muhtarlara, kentlerde ise belediyelerin mezarlık birimlerine vermektedir. Köy muhtarları ölüm olayını İlçe Nüfus Müdürlüğü’ne bildirmekle yükümlüdür (25/4/2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu, Madde 31). Hem kentsel hem de kırsal kesimde, bildirim⁵, ölüm olayının meydana gelmesinden sonraki 10 gün içerisinde yapılması istenmektedir.

Ülkemizde anne ölümlerinin hesaplanabilmesi ancak araştırma yoluyla mümkün olabilmektedir. Türkiye’de anne ölümlerine ilişkin veri elde etmek amacıyla yerel ve hastane/sağlık kuruluşu kayıtları kullanılarak yapılan küçük ölçekli araştırmalar olmasına rağmen, ulusal kapsamı olan çalışma⁶ sayısı azdır. Ulusal kapsamlı çalışmaların ilk ikisi 1974-1975 ve 1989 yıllarında o zamanki adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir; üçüncüsü ise araştırmada kullanılan yöntem açısından Türkiye’ye genellenememekle beraber 1997 yılında hastane kayıtlarına dayanan bir araştırmadır (Ergöçmen ve diğerleri, 2004; HÜNEE, 2006). Bu ulusal çalışmaların verdiği tahminlere göre 1974-1975 yılları için tüm nedenlere bağlı anne ölüm oranı yüzbin canlı doğumda 208, 1989 yılında 132’dir. Anne ölüm oranının yüzbin canlı doğumda 49 olarak verildiği hastane tabanlı tahmin ise, 1997-1998 yıllarında yapılmıştır.

Türkiye’deki en son durumu 2005 yılında Türkiye çapında yürütülen Ulusal Anne Ölümleri Çalışması’nın⁷ (UAÖÇ) sonuçları vermektedir. Yirmibirinci yüzyılın başında Türkiye’de anne ölümlerine ilişkin bilgi sağlayan Ulusal Anne Ölümleri Çalışması, bu alandaki iki önemli gösterge olan anne ölüm hızı ve anne ölüm oranının tahmin edilmesi ve anne ölümlülüğü ile ilgili mevcut kayıt ve bildirim sistemlerinin geliştirilmesi için bilgi sağlanması amacıyla yürütülmüştür. Bu çalışmaya göre doğrudan ve dolaylı nedenlere bağlı anne ölüm oranı yüzbin canlı doğumda 28.5 (± 2.5) olarak tahmin edilmiştir (HÜNEE, 2006; Türkyılmaz vd., 2009).

Araştırma sonuçları mevcut mevzuatın uygulanmasında çeşitli sorunlarla karşılaşıldığını ortaya koymuştur. Anne ölüm kayıtlarına ilişkin sorunlara niceliksel olarak bakıldığında karşımıza çıkan noktalardan biri İçişleri Bakanlığı’na bağlı Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) verisinin, ölümün gerçekleştiği yere ilişkin bilgi içermemesidir. Diğer bir sorun ise, ölümlerin ve nedenlerinin kaydedildiği MERNİS’de yüzde 30 oranında, Sağlık Bakanlığı’nın anne ölümleri bildirim sisteminde de yüzde 53 oranında bir eksik bildirim söz konusu olmasıdır. Ayrıca, ölümlerin yaklaşık üçte ikisinin yer aldığı sağlık kuruluşlarında meydana gelen ölüm nedenlerinin düzenli olarak bildirilmesi, hekimlerin sorumluluğu altında olup ölüme neden olan tıbbi olayların akışının doğru olarak sıralanmaması ve son ölüm nedeninin doğru ve standartlara uygun bir biçimde yazılmaması gibi sorunlar da bulunmaktadır (HÜNEE ve diğerleri, 2006).

Bu makalede, anne ölümlerinin hesaplanmasında kayıt verilerinin kullanılmamasının nedenlerinden biri olan defin kayıtlarına ilişkin sorunlar ele alınmaktadır. Bu sorunları daha iyi anlamak amacıyla UAÖÇ’nin niteliksel araştırma bulguları değerlendirilmektedir.

2. YÖNTEM

Bu makalenin veri kaynağı “2005 Türkiye Ulusal Anne Ölümleri Çalışması”dır. UAÖÇ’nin amaçları doğrultusunda, niceliksel ve niteliksel araştırma yöntemleri uygulanarak yapılan çalışma, kullanılabilir yaklaşımlar ve mevcut veri kaynaklarının avantaj ve dezavantajlarının değerlendirilmesi sonucunda, kadın ölümleri hakkında en kapsamlı bilgiyi sağlayan veri kaynağının, defin kayıtları olmasından yola çıkarak planlanmıştır. Bu çalışmada definlere ilişkin bilgi, köylerde köy muhtarlarından ve belediyesi olan kentsel/kırsal alanlarda mezarlık görevlilerinden elde edilmiştir. Haziran 2005-Mayıs 2006 tarihleri arasında meydana gelen anne ölümlerine, 12-50 yaş grubundaki tüm kadın ölümleri temel alınarak iki farklı yöntemle ulaşılmıştır. Evde meydana gelen kadın ölümleri için ölen kadının yakınlarıyla Kadın Ölümleri SoruKağıdı kullanılarak *sözel otopsi yöntemi*⁸ uygulanmış, hastane/sağlık kuruluşlarında meydana gelen ölümler ise hasta dosyaları Sağlık Kurumu Kayıt İnceleme Formu ile incelenmiştir.

Bu makalede, araştırmanın niteliksel aşamasından elde edilen veri kullanılmıştır. Yorumsamacı yaklaşımı temel alan niteliksel araştırma yöntemi, istatistiksel temsiliyet ve genelleme hedeflenmediğinden, büyük örneklem gruplarından oluşmaz, ama konuya farklı açılardan ve noktalardan bakarak olayın gerçek durumu üzerine bir saptama yapılmasını esas alır (Kümbetoğlu, 2005; Yıldırım ve Şimşek, 2000; Mason, 1996). UAÖÇ’nin genel amaçlarına paralel olarak, niteliksel araştırma yöntemiyle toplanan bilginin amacı da, özellikle kadın definlerinin eksik bildirimlerinin nedenlerini anlamak ve ölüm nedenlerine ilişkin kayıtların kapsam ve kalitesinin iyileştirilmesine yönelik öneriler oluşturmaktır. Bu çalışmada, anne ölümlülüğü bilgisinin, bilginin üretildiği yerde araştırılarak defin kayıtlarındaki eksikliğin arkasındaki nedenlerin anlaşılması hedeflenmiştir. Araştırma, anne ölümlerinin kaydedilmesine ilişkin sorunların, bu konuda çalışan kişilerin bakış açılarından görülebilmeye ve mevcut durumu oluşturan sosyal yapı/süreçlerin anlaşılmasına olanak tanımıştır. Derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi olmak üzere iki veri toplama tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, araştırmanın kayıt takibinde, ilgili istatistiklerin üretilmesinde ve ölüm bildirim sisteminde görev alan kişilerle görüşmeler yapılmıştır.

Derinlemesine görüşmeler, araştırmanın niceliksel ayağının yürütüldüğü farklı bölgelerden Ankara ve Diyarbakır’da, ayrıca defin kayıtlarına ilişkin süreçlerin proje illeri dışındaki illerdeki işleyişini karşılaştırmak amacıyla da proje ili olmayan Kayseri dahil olmak üzere üç ilde yapılmıştır. Diyarbakır ve Kayseri illerinde, muhtarlar, mezarlık görevlileri ve anne ölümü yaşamış aileler ile görüşülmüştür. Ankara’da ise bunlara ek olarak kaymakamlar, Sağlık Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yetkilileriyle de derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Ayrıca, araştırma ekibinde yer alan ve araştırma sürecinde veri toplayanlarla doğrudan temas içinde olan koordinatörler, doktorlar ve asistanların defin kayıtlarına ilişkin görüş ve değerlendirmelerini öğrenmek amacıyla Ankara’da iki odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Mevcut kayıt sistemi içinde defin kayıtlarından sorumlu kişiler ile yapılan görüşmelerde, bu kişilerin görevlerini nasıl algıladıkları, ne tür sorunlarla karşılaştıkları ve kayıt sistemine ilişkin hangi noktalarda tıkanmalar yaşadıklarının anlaşılması amaçlanmıştır. Görüşmeler, kayıt sisteminden sorumlu kişilerin kendi çalışma ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Bu makalede, araştırmanın niteliksel verisindeki 23 derinlemesine görüşme ve 2 odak grup görüşmesi değerlendirilmiştir.

Tüm görüşmeler ve odak grup tartışmaları ses kayıt cihazları kullanılarak kaydedilmiş, kayıtlar görüşmeciler ve gözlemciler tarafından çözümlenmiştir. Elde edilen verinin analiz

aşamasında, mevcut kayıt sistemi ve UAÖÇ'ye ilişkin katılımcıların belirttikleri ortak noktalar ve farklılıklar dikkate alınmıştır. Katılımcıların, mevcut kayıt sistemindeki sorunlara, sorunların düzeltilmesi için gereken koşullara ve kurumlar arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik görüşleri ve önerileri değerlendirilmiştir.

Anne ölümleri bildirimlerine ait bilgiler niteliksel araştırma yaklaşımıyla ele alındığında, bildirim, toplumun kayıt konusundaki, çoğunlukla kültürel boyutlu algısının birey düzeyindeki yansımalarından, idari sistemin yasal ve işleyiş boyutuna kadar uzanan geniş bir yelpazede çeşitli sorun alanlarını içerdiği görülmektedir. Bu makalede, kayıt sistemine ilişkin sorun alanı olarak beliren konular, kırsal ve kentsel alanda defin kayıtları ile sağlık sektörünün kayıt sistemine bakışı başlıkları altında toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bilgiler, daha çok kayıt sisteminin işleyişinde aksayan noktalara odaklanan bir bakışla analiz edilmiştir. Kırsal alanda defin kayıtlarının tutulmasında kurumsal olarak sorumlu olan köy muhtarlığına odaklanılmış kentsel alan defin kayıtları için de belediye mezarlıkları özelinde analiz yapılmıştır.

3. ANNE ÖLÜMLERİNE İLİŞKİN SORUN ALANLARI

3.1. Kırsal Alanda Defin Kayıtları: Köy Muhtarlığı

Araştırma kapsamında üç ilden 10 muhtar ile iş deneyimleri, muhtarlığın sorumluluk alanları ve UAÖÇ'nin değerlendirmesini içeren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Odak grup ve derinlemesine görüşmelerin çoğunluğunda defin kayıtlarındaki eksik bildirimlerde köy muhtarlarının ölümlerin bildirim konusunda ilgisiz ve isteksiz bir tutum sergileyen olumsuz yaklaşımları öne çıkmıştır. Tüm proje illerinde vurgulanan bu durum, muhtarlarla yapılan görüşmelerin çok önemli olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, öncelik muhtarların kendi görevlerini nasıl algıladıklarına verilmiş, ardından ölüm ve defin kayıtlarına yönelik muhtarların yaklaşımları da ayrıca değerlendirilmiştir.

Seçimle göreve gelmek ve devam etmek

Muhtarların görev algılarını şekillendiren etmenlerin başında göreve geliş biçimleri yer almaktadır. Muhtarların, göreve atanma ile değil de seçimle gelmeleri kendilerini tam anlamıyla bir kamu görevlisi olarak görmemelerine yol açmaktadır. Tekrar seçilme kaygısı da bu yapıyı şekillendiren bir etmen olarak, muhtarları, daha çok yeniden seçilmelerini sağlayacak görünür hizmetlere yönelmektedir. Ayrıca muhtarların, kurumsal görevlerinin yanı sıra çiftçilik ve esnafılık gibi kendi işlerini de sürdürüyor olmaları, muhtarlığın genellikle tali bir iş olarak yapılmasına neden olmaktadır. Maddi olarak muhtarlığın getirisinin olmaması muhtarlar tarafından eleştirilse de, bir kere seçildikten sonra bu görevden kolay kolay vazgeçilmediği de anlaşılmaktadır. Ankara'da bir dönem görev yapan 34 yaşındaki genç bir muhtar bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir.

“ Şimdi adam 40 yaşında almış, ama bunu artık alışkanlık yapmış, mühürü teslim edemiyö, 4. dönem yaptıkları var. Mesela ... geçen sene yaz ayındaydı işte, ırgatlıktaydık bizim deyimimizle, ... köyünün muhtarı ... vefat etti. Adam muhtarlığıyla vefat etti yani. Şimdi oranın da 1. azaya bıraktılar... Hani bu alışkanlık oluyo. Şimdi mühürler, bana diyolar ki sen bi daha ki dönem bırakaman, ya bırakırım felan, o mühürü teslim etmesi çok zor, aldın mı geri vermesi çok zor diyolar. Bunu tecrübeliler diyo.”

Aynı muhtar, gittiği makamda bir saygınlık uyandırıyor olmanın muhtarlığın prestiji olduğunu belirtmiştir. Kayseri'de bir dönemdir görev yapan 62 yaşındaki başka bir muhtar da “*Hem ben siyaset bilmezdim. Siyaseti öğrendim. Devlet dairelerini öğrendim... Gittiğin yerde itibarın*

oluyor, hörmət ediyolar falan, böyle şeyler oluyor. Köyde de azıcık itibarın var yani tabi ki muhtar deyin. Ee ben de seviyorum bu işleri. Onlar bana öyle güveniyorlar, ben onlara bir şeyler yapmaya çalışıyorum” diyerek saygınlığın yanı sıra hizmet veriyor olmanın manevi tatmini ve siyaseti öğrenmek gibi muhtarlık görevinin sağladığı farklı avantajları dile getirmiştir.

Tekniğin üç temel varsayımı bulunmaktadır. Birinci varsayım, anne ve babaların hayatta olma durumlarına ilişkin bilginin toplandığı hanehalkı üyelerinin yaş bildiriminde bir sorun olmadığıdır. İkincisi, üzerinde çalışılan nüfusun ölümlülük ve doğurganlık düzeyinin yakın geçmişte değişmediği varsayımdır. Üçüncü varsayım ise, göçmenlerin nüfusun bütününe benzer özelliklere, benzer yaş dağılımı ve benzer yetimlik dağılımına sahip olduğudur (Birleşmiş Milletler 1983).

Görünür hizmet

Muhtarlara sorulduğunda, muhtarın görev ve sorumlulukları arasında dile getirilen konular, sırasıyla köyün yol, su, elektrik ve kanalizasyon sorunlarını çözmek, güvenliğini sağlamak, jandarma ve karakola gerekli bildirimlerde bulunmak, sağlık ocağı, okul, cami ve çeşme yapımı olarak aktarılmıştır. Ayrıca, yeşil kart çıkarılması ve sosyal yardımlaşma dayanışma vakfına yönelik başvuruların yapılmasından da bahsedilmiştir. Ancak, definlere ilişkin kayıt tutma görevi, en son dile getirilen ya da hiç söz edilmeyen bir konu olmuştur. Yapılan işler anlatılırken daha çok *“Su yokken evlerine su getirdim. Elektrik sorunları vardı, elektrik şebekesini değiştirdik. Köy pompası dağıldı, yeni pompa taktırdık. İşte fakir fukaraya sosyal yardımlaşma vakfından yardım çıkarttım. Kömür verdiriyoruz kışın. İşte elimden gelen çabayı gösteriyorum ben”* biçiminde alt yapı hizmetlerinden bahsedilmiştir.

Muhtarlar için, tekrar seçilmelerine katkısı olacak ve itibarlarını devam ettirecek daha görünür hizmetlere yönelmek, kayıt tutmanın ve kayıt bildirimlerinde bulunmanın önünde gelmektedir. Görüşülen muhtarlar, muhtarlığın özellikle kayıtlar konusunda çok önemli bir sorumluluğu olduğunu da düşünmemektedirler.

İşleyiş pratiğinin kurumsallaşmanın önünde gitmesi

Muhtarlık görevini yürütmek için ilköğretim düzeyinde eğitimin yeterli olması, göreve gelmek için muhtarlıkla ilgili belirli bir eğitim gerekmemesi ve görev süresince hizmet içi eğitimlerin çok yaygın olmaması, muhtarların görevi daha çok görev başında yaşayarak öğrenmelerine neden olmaktadır. Eğitimleri genellikle ilköğretim düzeyinde olan muhtarlar, bu durumun bazen sorun yarattığını anlatmışlar ve işlerini yaparken öğrenmek durumunda kaldıklarını dile getirmişlerdir. Diyarbakır’da iki dönemdir görev yapan 51 yaşındaki bir muhtar, eğitim almamış olmaktan şikayet ederken *“Hiçbir kurumdan bir bilgi almadık, yani özel idarelerimiz olsun, mahalli idareler olsun yani muhtarın görevi şudur şudur diye bize bir şey anlatılmadı. Biz kendi bildiğimizle yapıyoruz... ha şu oluyor, toplantı oluyor, vali muavinlerimiz geliyor. Efendim işte [bir kamu kurumu]...’ın sıkıntıları var, nedir parayı siz toplayın.. Kuruma gittiğimiz zaman orda sıkıntılar çekiyoruz. Ha niye çekiyoruz, muhtarlığımızı bilmediğimiz için çekiyoruz”* demektedir.

Kayseri’de bir dönemdir görev yapan 62 yaşındaki başka bir muhtar ise muhtarlığı nasıl öğrendiğini *“birinci sene çok zorluk çektim ya ondan sonra öğrendim... Gerçi benim böyle bir danışmanım felan da yoktur amma ben kendi çabamla öğrendim”* şeklinde aktarmıştır. Bazı muhtarlar eğitime ihtiyaç duymadıklarını, zaten eğitim gerektirecek bir iş yapmadıklarını belirtmişlerdir. Ankara’dan bir muhtar ise muhtarlık görevini kurallara uyararak yerine getiren muhtarları ilginç bir benzetme ile “bandrollü” olarak tanımlamış ve görevini gerçek anlamda yerine

getiren muhtar sayısının az olduğunu söylemiştir. Kendisini de dahil ederek görevi tam anlamıyla yerine getiremediklerini şu sözlerle anlatmaktadır: *“Yaptığımız muhtarlık nasıl bir şeydir, bu CD’lerdeki korsanla gerçek gibi... Şimdi gerçek olan ... bandrollü olan; bizim ki korsan... Yani sorumluluklarımızın ancak yüzde 50 oranında dile getirebilmişiz ...”*

UAÖÇ’nin başlangıç aşamasında da, köy muhtarları çalışmaya karşı tepki göstermişler ve böyle bir çalışmaya gerek olmadığını belirterek düzenlenen eğitim programlarına katılmakta çok istekli olmamışlardır. Muhtarlar, eğitime istekli katılmama nedenlerini, genellikle *“eğitime gerek yok, görevi bize verin biz yaparız”* biçiminde açıklamışlardır. Köy muhtarları, kendilerinden talep edilen bir iş için ilk kez eğitime katıldıklarını, örneğin benzer bir konu olan MERNİS formlarının doldurulması için hiç bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Araştırma kapsamında yapılan eğitime katılmakta gönülsüz olan muhtarların defin kayıtları tutulması işinin muhtarlık görevlerinden biri olarak içselleştirilmedikleri görülmüştür.

“Kayıt” algısı

Muhtarların defin kayıtlarına yönelik yaklaşımlarını daha iyi anlamak için, diğer kayıt işlemlerine yaklaşımları da bu bağlamda belirleyici olmaktadır. Kayıt konusu, ülke genelinde sadece ölüm kayıtlarındaki sorunlarla sınırlı olmayıp doğum kayıtlarında da eksiklik olduğu bilinmektedir (DİE, 1997; HÜNEE, 2006). “2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması” (HÜNEE,2004) sonuçları beş yaş altı çocukların yüzde 26’sının nüfus kağıdının olmadığını ortaya koymuştur (HÜNEE, 2006). Doğum kaydı olmayan çocukların ölmesi durumunda da, bu ölümler hayati kayıt sistemine işlenememektedir. Diyarbakır’da görev yapan bir muhtarın *“yeni doğan çocuğun resmiyette kaydı olmasın, bildirilmez [öldüğünde], benim haberim olmaz, ama yaşlı biri olsa ondan haberdar oluruz, çocuklardan haberdar olmayız”* anlatımı, doğumun bildirilmemesinin kaygılandırıcı bir durum olarak görülmediğini gösterirken ülke gerçeğini de tüm açıklığıyla yansıtmaktadır. Benzer biçimde, Diyarbakır’da iki dönemdir görev yapan başka bir muhtar, kendi aktarımla altı yıldan fazla bir süredir evli olduğu halde, ancak kendisi muhtar olduktan sonra resmi nikah yapıp evlilik cüzdanı çıkarttığını söylemiştir.

Diğer yandan, “kayıt” kelimesi, muhtarlara, daha çok soruşturma veya adli bir durumu çağrıştırmaktadır. Köylerde MERNİS’e ilişkin ölüm formları doldurmakla yükümlü muhtarların, adli bir durumun ortaya çıkmasından çekindikleri görülmüştür. Muhtarlar açısından kendi köylerinde cinayet olmaması ya da sabıkalı birilerinin bulunmaması bir övünme kaynağı olarak dile getirilmiş, ancak “yabancı” birilerinin defnedilmesi gerektiğinde dikkatli oldukları da belirtilmiştir. Kayseri’de iki dönemdir muhtarlık görevini yürütmekte olan bir muhtar bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bizim burdan kimse devlete karşı gelmez. Git adliyeye var, hiç sabıkamız yok bizim. Biz çok memnunuz...yok onların hepsini anlattılar bize, kimliği dediler açık konuşayım doktor bey bize anlattı. Hadi Doğu’dan vuruldu geldi, hadi teröristse bize bunları hep söylediler, doğrusunu konuşmak lazım.”

Muhtarların, defin kayıtlarını hemen düzenlenmemeleri konusundaki gerekçelerinden biri de, acılı aileyi zor zamanlarında bir de bu işlemlerle rahatsız etmenin doğru olmadığı düşüncesinin egemen olmasıdır. Muhtarlar köyde ölüm olduğunda *“hani öyle birdenbire varıp, bi acayip oluyo yani, ölü olduğu zaman ben ölümü şey yapmadan, hemen varıp da bu işe mi geldi diye...gömüldükten sonra bir gün sonra veya bir yakınına ya da kendi şeyine de diyemezsin...”* sözleriyle defin ruhsatını hemen vermediklerini, hatta bazen ruhsatsız gömülmeye izin verdiklerini belirtmişlerdir. Köyde herkesin birbirini tanıdığı düşünülürse, ölüm acısı çeken aileden defin ruhsatıyla ilgili bilgi istemenin zor olduğunu belirten muhtarlar, genellikle ölüm nedenini

bildiklerini de eklemişlerdir. Köy muhtarları açısından ölüm kayıtları, “tanımadıkları”, “dışarıdan gelen birilerinin” defnedilmesi gerektiğinde önemli olmakta, onun dışındaki durumlar “*defnedilen bizim vatandaş hepimizin bildiği vatandaşdır, yok yok gerek yok,öyle bir şeyimiz yok zaten* [herhangi bir şüpheli durumu kast ediyor] biçiminde ifade edilmektedir. Ancak, son dönemde İçişleri Bakanlığı’nın genelgesiyle birlikte kayıtların daha düzenli tutulmasına yönelik bir çaba olduğu da gerçektir.

Kayıt algısına ilişkin başka bir nokta ise, muhtarların, köylerdeki ölümlerin sayıca az olması nedeniyle çok sık bildirim yapmadıkları için ölümlerin bildirilmesi konusunda hata yapmaktan çekinmeleridir. Türkiye’de toplam nüfusun dörtte üçü kentsel yerleşim yerlerinde yaşamaktadır (DİE, 2003). Köylerde yaşayan nüfus ise ülkenin, özellikle 1950’lerden itibaren yaşadığı hızlı kentleşme sürecinde azalmıştır. Bu da ölümlerin daha çok kent merkezlerinde, özellikle de hastanelerde gerçekleşmesini getirmiştir. Ayrıca Türkiye’de doğuştan yaşam beklentisinin 70’li yaşlara çıktığı ve binde 6.3 olan kaba ölüm hızı ile düşük bir ölümlülük düzeyinin olduğu düşünülürse, kayıt yükünün çok da fazla olmadığı, ama bu durumun da kayıt yapmayı olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (PRB, 2008). Görüşülen muhtarlar, MERNİS sistemine yapacakları bildirimlerin az sayıda olduğunu ve formları nasıl dolduracaklarını unuttuklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle, MERNİS formlarını doldururken genellikle cenaze sahibi ile birlikte İl Nüfus Müdürlüğü’ne gittiklerini ve formların da arzuhalciler tarafından daktiloda doldurulduğunu belirtmişlerdir. MERNİS formlarında hata yapılmaması gerektiğini söyleyen Ankara’ya bağlı bir köyde üç dönemdir muhtarlık yapan, ortaokul mezunu, 48 yaşında bir muhtar, bu konuda titiz davrandığını ve ücret ödeyerek formu daktilo ya da bilgisayar ile doldurttuğunu ve böylece işini sağlama aldığını “*bi de yani yoğunluk olmadığı için yılda bi sefer oluyor, unutuyoruz, o örnek form falan var elimizde ama işte bi tane arkadaşımız yanlış yaptı, ondan dolayı bayağı bi mahkeme falan epeyce sürdü, tekrar mahkeme kararıyla düzeltilmesi gerekiyor*” diyerek ifade etmiştir.

Kayıt algısına yönelik bir başka bakış açısı da “ölümle ilgilenmek yerine yaşayanlarla ilgilenmenin daha önemli olduğu” biçimindedir. Kayıt konusuna böyle bir bakış içinde yaklaşan muhtarlardan biri olan Diyarbakır’dan bir muhtar “*...önemli olan şeye bakmıyorsunuz, ölümün sebebini araştırıyorsunuz. Hemşire yok, öğretmen yok. ...*” derken yaşayanlara hizmet vermenin daha önemli olduğunu anlatmış ve muhtarlığı süresince eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin yaşadığı sıkıntılardan bahsetmeyi tercih etmiştir.

3.2. Kentsel Alanda Defin Kayıtları: Belediye Mezarlıkları

Araştırma kapsamında, mezarlık işlemleri il ve ilçe belediyelerinde farklı kişiler tarafından yürütüldüğü için bu çalışmada farklı idari seviyelerde görevli olan altı kişi ile görüşülmüştür. Büyükşehir belediyelerinde genellikle mezarlık müdürleri ve şefleri ile görüşülmesine karşın, ilçelerde mezarlık biriminde çalışan şefler ve bazı durumlarda da mezarlık bekçileri ile görüşmeler yapılmıştır.

Belediye başkanlarının rolü

Görüştüğümüz belediyelerde müdür olarak çalışan kişiler, şu anda belediyelerin mezarlık kayıtlarının düzenliliğini sağlama çabasında belediye başkanlarının rolünü ve bu konuya gösterdikleri duyarlılığın önemini vurgulamışlardır. “*...Başkanlar bu kadar duyarlı davranmasaydı bu şekilde düzenli bi şey çıkmıycaktı... Belediye başkanımız özellikle defin ve cenaze konusunda çok hassas. Yani insanların, geçmişine saygısı olmayan insanların kendisine saygısı olmaz düşüncesi*

tabi her insanda olması gereken bi düşünce..." Belediye başkanının bakış açısının belirleyici olduğunu belirten başka bir ildeki görevlinin aktarımı ise şöyledir:

"...Bu da sayın belediye başkanımızın insanlara verdiği, bu konuda insanların üzüntüsünün paylaştığı, yani ben ilk geldiğim gün beni en çok kamçılayan bi şey oldu onu da söylüyüm. Mezarlıklar müdürü 5 yıl veya 7 yıl gibi bir zaman burda görev yaptım ama bizde hep şöyle bir söz var işte mezarlıklar müdürlüğü sürgün bir yerdir....."

Mezarlık kayıtlarının iyileşmesinde, bu hizmetleri önemli bir hizmet alanı olarak gören belediye başkanlarının daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Belediye başkanı bu konuda duyarlı olduğunda düzenli bir sistem kurulduğunu belirten görevliler, sistemin geliştirilmesi amacıyla çalışmalara devam edildiğini aktarmışlardır.:

Birey düzeyinde kayıt bilinci

Bireyin kayıt bilinci, pek çok davranış biçiminde olduğu gibi, genellikle içinde yaşadığı toplumun kültürel alışkanlıkları çerçevesinde şekillenmektedir. Örneğin, *"...[il] 'de çarşı esnafının özellikle o gün kim ölmüş, kim kalmış hepsinden haberi mutlaka olur. .... Çarşı esnafı mutlaka öğle namazına veya ikinci namazına gittiğinde çarşı içinde cami kebirde cenaze levhasına bakar. Bugün kim ölmüş, çünkü...[il] 'de mutlaka o cenazede bulunulur yani mutlaka o mezarlığa gelir, defin [gömülme] işleminde bulunulur ...."* sözleri ölüm konusunda toplumun yaklaşımını göstermektedir. Ölümüne ve cenazeye önem veren toplumsal yapıya rağmen aynı duyarlılığın ölümün kaydedilmesi konusunda oluşmadığı görülmektedir.

Defin ruhsatları konusunda bireylerin duyarlı olmasının önemi görüşmelerde dile getirilmiştir. Bu konuda yeterli bilincin olmamasının ortaya çıkardığı sıkıntılar bir görevli tarafından aşağıdaki biçimde aktarılmıştır.

"Vatandaşımız bu konuda bilinçsiz, şimdi bugün gelmiş, adam üniversite bitirmiş bir insan, işte bir kurumda veteriner hekim, yakını ölmüş. Raporu ben diyor ...o şeyde diyor, ben gelip işte burda doktor mu arayacaktım... Dedim bak sizin böyle düşünmeniz biraz yanlış, hani köyde yaşayan bir veya hiç bilmeyen bir insan... Nasıl bir insan doğarken ilk önce işte gelir bir ebe rapor verir, nüfus almak için, vefat ederken de muhakkak ona bir doktor gelir, kişiyi görür, definini yazar, götürür bir yere verirsin. Defneder ve kayıt defterine geçer, adam bugün gelmiş 1966'nın kaydını istiyor benden. 1966 yılında adamın babası vefat etmiş, bugüne kadar ölümü vermemiş."

Benzer şekilde daha önce meydana gelen ancak defin ruhsatı olmayan ölümlerle karşılaşıldığı konusu bir başka ilde de dile getirilmiştir. Burada vatandaşların defin ruhsatı alınması gerektiği konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarından söz edilmiştir. Yeni göreve başlamış olan mezarlık şefinin, anlatımından ölüm bildirimlerinin birey düzeyinde de ihmal edildiği görülmektedir.

"Yani olaki, vatandaşı bi ilanı vermek için bi 15 sene beklemek zorunda kalabiliyor veya 1978, 1979 senesinde vefat eden bi insanın şeysinin gelip şimdi alabiliyorsunuz. Hatta ... hafta sonu bi vatandaşı müracaat etti, 1971 senesinin 6. ayında vefat eden bi kişinin bilgilerini istedi. ... biz de sadece 71'in son aylarından itibaren var şu anda. Şu anda elimizde öyle bi ölüm defin ruhsatı olmadığından dolayı gerekli bilgi ve yardımı sağlayamıyoruz diye ben not yazdım. Amcaya verdim ... ama dedim ... mahkeme kararıyla 3 gün içerisinde nüfustan düşürme işlemi yapabilirsiniz. 71 de vefat etmiş, daha veraset ilanı verilmemiş, 35 sene olmuş."

Personel azlığı/ēitimsizliēi

Büyükşehir belediyelerinin mezarlık biriminde görev yapanların genel Őikayeti personel eksikliēi olmuştur. Özellikle, bazı yerlerde imamların, imamlığın yanı sıra idareci olarak çalıŐtıkları ve mezarlık defterlerinden de sorumlu oldukları dile getirilen önemli konulardan biridir. Mezarlıklarda çalışan personel sayısının az olması, personelin eğitim düzeyinin düşük olması kayıtların düzgün tutulmamasının nedenleri arasında sayılabilir. Diyarbakır'ın bir ilçesinde mezarlık bekçisinin 18 yaşındaki oēlu bu durumu “ *kimisi diyor, ne kadın ölümü falan, cahilliktendir hocam, yani mesela ben de olmasaydım benim babam da tam anlamazdı ve kaēıda yazamazdı ...* ” diyerek açıklamıştır.

Ölümün hemen ardından ölen kişinin gömülmesinin iyi olacaēına dair inanç, bazen gömme iŐleminin defin ruhsatı alınmadan ve Belediye'ye haber verilmeden gerçekteŐmesine neden olabilmektedir. Bu tür definlerden daha çok Diyarbakır'da bahsedilmiştir. Bu konuda bir görevlinin açıklamaları Őu Őekildedir:

“Yani ... kültürel nedeni, kimi diyor ki ... cenazenin bi an evvel kalkması daha iyi, çevredeki insanların rahatsız olmaması daha iyi, acıyı bir an önce yerinden kaldırmak daha iyidir. Genel olarak ... nedeni bu. Yani adam mesela trafik kazası geçirmiŐ, ya da ne biliyim gençtir ani bir ölü, özellikle bu genç yaŐlarda ölenlerin cenazesini insanlar biraz daha erken kaldırmak istiyor... çünkü gömü olduktan sonra acı biraz daha diniliyor.... ama muhakkak sıcaklıkta [hava sıcaklıēı] buna en büyük etken.... Ama biz özellikle diyoruz, biz bu morglarımızı kurarsak ... İnsanlarımız için de iyiyse, bizim için de iyiyse, sistem bu Şekilde daha güzelse, öyle olması gerekiyor bence.”

3.3 Sağlık Sektörü ve Kayıt Sistemine Bakış

Ölümlere ilişkin kayıtlarla ilgili başka bir konu da, ölüm nedenlerinin tam ve doēru kaydedilmemesi ve hastanelerdeki kayıt sisteminin yeterince düzenli bir Şekilde iŐletilmemesidir. Özellikle hastanede meydana gelen kadın ölümlerinin tıbbi nedenlerini anlamak amacıyla hastanelerdeki dosyaları inceleyen doktorların birçoēu bu konuda yaŐanan sıkıntılarını gündeme getirmişlerdir. Araştırma çerçevesinde, muhtarların kayıt sistemine yaklaŐımlarının yetersiz ve ilgisiz olduēuna deēinen doktorlar, sağlık sektöründe çalışanların da benzer bir yaklaŐımda olduēunu biraz ŐaŐırarak Őu sözlerle aktarmışlardır:

“Sonradan gördük ki aslında olay sırf muhtarlar deēil. Muhtarlar tamam eğitimsizlikleri ve duyarsızlıkları sonucu yapmıyolar ama bizim kendi sağlık personelimiz bile hastanelerde bu bildirimleri doēru olarak yapmıyolar. Hastanelerdeki dosyalar da çok yetersiz.”

Hastane arŐivlerinin düzgün tutulmaması sorununun sadece doēu illerine özgü olduēunu düşünen bir doktor, bölgeler arasında aslında çok önemli bir farklılık olmadıēına ŐaŐırdıēını belirtmiştir. Hastanede görev yapan sağlık personelinin bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadıēı ve ölüm nedenlerinin yazılması konusunda da tıp eğitiminin sorgulanması gerektiēi vurgulanmıştır. Bu konunun eğitimde ele alınması gerektiēini bir doktor Őu sözlerle dile getirmiştir: “*Yani eğitimimizin bu anlamda güçlü olması gerekiyor ve belki korkuyla olucak bundan sonra, Türk Ceza Kanunu bu geliŐmeleri takip edecek ama eğitim tabii herŐeyden önce gelir. Bu anlamda tıp eğitimine de bunu ... biraz daha dikkatlice müfredatına almalı diye düşünüyorum.*”

Kayıt konusunun adli durumlarla birlikte düşünülmesi, muhtarın yanı sıra sağlık sektöründe çalıŐanlar için de geçerlidir. Ölümle ilgili olarak doktorların da bu konuda sorumluluk almaktan ve herhangi bir adli durumla karŐılaŐmaktan çekindikleri gözlenmiŐtir. Bir doktor, bu durumu “*Her ölümlülük sonrasında bir sorumluluk doēuyo. Mesela serviste bir ölüm vakası oluyor,*

bütün doktorlar kayboluyor. Kimse sorumluluk almak istemiyor. Yani bir an önce bu ölü burdan çıksın diyo; ne olursa olsun. Yani o şekilde bir yaklaşım var” sözleriyle dile getirirken, başka bir doktorda “*Bir de ... teftişlerden de çok çekindikleri için bilgi vermek istemiyorlar”* sözleriyle açıklamıştır.

Ayrıca, odak grup tartışmasının yapıldığı dönemde gündemde olan sağlık sisteminde Aile Hekimliği sistemine geçilmesi konusu da, doktorların birçoğu tarafından sağlığın ticarileştirilmesi ve daha olumsuz bir bilgi toplama sürecine geçileceği anlamında eleştirilmiştir. Bugün toplanan bilgilerin bile, yeni sistem ile çok daha zor elde edileceğine değinen doktorlar, yeni yapılandırmaların düşünülmesi gerektiğini “*Aile hekimliği sistemi geliyor... sevkler onların sayesinde olacak hastaneye, direkt başvuruda vatandaş kendi ücret ödemek zorunda. Sevk etmediği durumlarda ya evde ölecek ya da belki sağlık ocaklarında ölüm de görecek... belki buna göre de bir takım yapılandırmaların düşünülmesi gerekir”* diyerek vurgulamışlardır.

Sağlık personelinin yeterli duyarlılık ve eğitime sahip olmaması, kayıtların düzgün tutulmamasına neden olmakta, bu durumda sağlık sektörünün rutin yapması gereken işleri iyi yapamadığı anlamına gelmesi açısından eleştirilmektedir. Bunun sonucunda yapılması gereken rutin işler için bile, kampanya ve projelerin yürütülmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Sağlık sektöründe kayıtlarla ilgili aksaklıkları etkileyen durumlar arasında, bu sektörde yönetici olan kişilerin her zaman sağlık mesleğinden olmamaları, sağlık sistemi içinde sürekli bir dolaşım olması nedeniyle personelin aynı yerde uzun süre çalışmaması, üst düzey yöneticilerin de kayıt tutma konusunda her zaman yeterli duyarlılığa sahip olmamaları gibi konular görüşmelerde dile getirilmiştir.

4. DEĞERLENDİRME

Anne ölümleri bildiriminin önemi

Hayati olaylara ilişkin kayıtların önemli bir bileşeni olan ve anne ölümlerini de içeren ölüm kayıtlarının tam ve doğru bir biçimde derlenmesi, ölümlerin düzeyine, değişme eğilimlerine ve yapısal özelliklerine ilişkin güvenilir, resmi ve bilimsel bilgi üretilmesini sağlamaktadır. Devlet açısından hizmet sunumu ve bireyden talep edilen yükümlülükler ile ilgili olarak önem taşıyan bu kayıtlar, birey açısından da ölen kişinin medeni hak ve yükümlülüklerinin sona erdiğinin belgelenmesi ve yakınlarının bu ölümle doğan hak ve yükümlülüklerinin başlayabilmesi açısından zorunludur. Kısacası idari ve yasal işleyişin temelinde bu tür kayıtlar gereklidir. Nüfusun sayısal büyüklüğü, yapısı ve dağılımı gibi demografik özelliklerin yanı sıra sosyal güvenlik, emeklilik, sigorta sistemleri gibi konular için de ölüm ve doğum kayıtları elzem bilgilerdir. Kayıtların sadece tutulması değil, gerekli analizlerle anlamlı ölçütlere dönüştürülmesine elverecek şekilde tutulması da önemlidir. Kayıtlar kapsam, doğruluk ve kullanılabilirlik yönünden yeterli olmalıdır.

Türkiye’de gözlenen anne ölüm oranı, ölüm nedenlerindeki örüntü farklılık gösterse de ekonomik geçiş yaşayan ülkelerde görülen düzeylere yakındır. Uluslararası standart bir sistem oluşturma girişimi içeren bir çalışmada, dünyada hiç bir ülkenin, anne ölümlerine ilişkin ulusal tahminlerinin geçerliliği ve güvenilirliği konusunda çok emin olunamayacağı ve güvenilirlik derecesinin, anne ölümlülüğünün yaygınlığı ile de yakından ilişkili olduğu belirtilmiştir (Graham ve Hussein, 2006; Ronsmans ve Graham, 2006). Bu saptamanın gerisindeki nedenler arasında nadir bir olay olan anne ölümünün saptanması, bildirilmesi ve kayıt edilmesi süreçlerinde karşılaşılan güçlükler yer almaktadır. Aslında tüm hayati kayıtların bildiriminde olduğu gibi anne ölümlerinin bildirimini de önce bireysel düzeyde bir çabayı ve kişisel sorumluluğu gerektirmektedir. Ölümü bildirecek olan aile bireyi, akraba ya da herhangi bir yakın, olayın bildirilmesi gerektiğinin

bilincinde olmalı ve bildirmek için gereken zaman, uğraş gibi maliyetleri yüklenmeye hazır olmalıdır.

Bireysel düzeyde bakıldığında anne ölümünün bildirilmesi hem vaka tespiti anlamında önemlidir, hem de yasalarla belirlenmiş bir insan hakkıdır. Vaka tespiti önemlidir, çünkü her olay daha sonra olabilecek vakaların önlenmesinde kullanılacak dersleri içerir. Bildirim daha toplumsal düzeyde ele alındığında, kalkınma alanında uluslararası bir göstergenin büyüklüğünün, eğiliminin, yapısının ve belirleyici faktörlerin saptanmasına olanak sağlamaktadır. Bu bilgilere sahip olmak, hizmet plan ve programlarının oluşturulmasını, uygulanmasını, izlenmesini ve değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bireysel düzeydeki bilgiler ise bunları tamamlayıcı niteliktedir. UAÖÇ'nin sonuçlarına çeşitli temel değişkenlerden biri olan bölgesel düzeyde bakıldığında plan, program ve politika oluşturmaya yarayacak, odaklanılması gereken noktalar hakkında ipucu verecek pek çok bulgu mevcuttur. Örneğin, anne ölümlerinin ülkenin batı ve orta bölgelerinde, doğu bölgelerine göre çok daha düşük düzeyde olduğu gözlenmektedir⁹. Genel sosyo-ekonomik gelişme ve sağlık alt yapısı bu bağlamda üzerinde durulması gereken konular arasındadır. Anne ölüm oranının yüksek olduğu bölgelerin ulaşım alt yapısının yeterli olup olmadığı, kış mevsiminin ağır koşullarda yaşandığı bölgelerde doğum öncesi ve sonrası bakım hizmetlerini veren ikinci basamak sağlık kurumlarına ulaşma, hizmet sunumu, kadınların yaşam ve beslenme koşulları gibi çeşitli etkenler, sayılabilecek pek çok faktörden bazılarıdır.

Sonuçta, anne ölümleri düzeyi, uluslararası düzeyde bir kalkınma göstergesi olduğu kadar ulusal düzeyde sağlık sisteminin işleyişinin artılarını ve eksilerini yansıtmaktadır. Birleşmiş Milletler Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı'nda "geçerli, güvenilir, zamanında, kültürel geçerliliği olan ve uluslararası karşılaştırma yapılabilir veriler, politika ve program geliştirme, uygulama, izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin temelidir" denmektedir (BM, 1994). Bugün 70 milyonun üzerindeki nüfusu ile Avrupa Birliği ülkeleri arasında en fazla nüfusa sahip ikinci ülke olan Türkiye'nin, 2015'de 76 milyon, 2025'de 83 milyon olacağı tahmin edilmektedir¹⁰. Bu büyük nüfusun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve kalkınmanın sürdürülebilmesi için gerekli mekanizmanın işlemesi, plan ve programların veriye dayalı bilgiyi esas alması nüfusa ilişkin verilerin toplanma, incelenme, yayınlanma ve kullanılma kapasiteleri ile sınırlıdır.

Anne ölümlerine ilişkin bilgi ve sorunlar

Ölüm olayının kişi-hane aşamasında bildirilme yükümlülüğü ile başlayan süreç, yerel-kurumsal düzeyde görevli personel tarafından olayın kaydı ile devam etmekte, kaydedilmiş bilginin yerel örgütlerden merkezi örgütlere aktarılması ile merkezde bilginin değerlendirilmesi ve yayınlanmasına kadar uzanmaktadır. Araştırma sonuçları, Türkiye'de bütün bu aşamalarda bilginin eksiklik ve kayıplara maruz kalmakta olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma çerçevesinde kamu yönetimi açısından odaklanılan nokta ise, kurumsal düzeyde mevcut sistemin etkili olmamasının geri planındaki sorunlar olmuştur. Aksayan noktalardaki sorunların dikkate alınması, sorumlu kurumlar arasında koordinasyon eksikliğinin giderilmesi, bize doğru ve güvenilir sonuçları akılcı bir maliyet ile sağlama fırsatını verecektir.

Anne ölümlerine ilişkin bilgi hayati kayıt sistemi yerine araştırmalardan hesaplandığında kesintiye uğramakta, bilgi üretiminde süreklilik sağlanamamaktadır. Anne ölümlerinin nadir olay kapsamında yer alması, araştırmanın hem tasarımını -örneğin nadir bir olayı tespit edebilmek için örneklem hacminin de büyümesi gerekmektedir- etkileyerek maliyeti artırmakta, hem de küçük birimler için bilgi üretilmemesine neden olmaktadır. Ayrıca araştırma için sürekli kaynak yaratmak gerekmektedir. Araştırmaların, tamamlayıcı bilgiyi sağlamak için kullanılmasının tercih edilmesi daha çeşitli ve detaylı bilginin, maliyet/verimlilik sınırları gözetilerek elde edilmesine

fırsat verecektir.

Diğer bir veri kaynağı olan sayımlar ise, bu tür verinin toplanmasında kullanışlı bir yapıya sahip değildir. Sayımlar aracılığı ile ölüm verisi toplamak doğum verisi toplamaya göre daha zordur. Ölüm bir yandan geride kalan bireyler için üzerinde çok konuşulmak istenmeyen bir konudur, diğer yandan da bazı durumlarda ölümle birlikte hane dağıldığından, bilgi alınacak hane halkı kalmamaktadır. Ayrıca, yasal yükümlülükler ve insan hakları açısından bakıldığında, ne araştırmalar ne de sayımlar yasal doküman sağlayan araçlar değildirler. Bu nedenle, düzenli işleyen bildirim ve kayıt sistemi özen gösterilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal Anne Ölümleri Çalışması bulguları ve öneriler

Ulusal Anne Ölümleri Çalışması, Türkiye’de anne ölüm hızı ve oranı için tahminler vermenin yanı sıra mevcut kayıt ve bildirim sistemlerinin iyileştirilmesine yönelik yol gösterici olacak bazı bilgiler de sunmuştur. Kamu görevlileriyle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgi, kamu yönetimi açısından kayıt sisteminin doğru ve güvenilir olmasından sorumlu görevlilerin konuya ilişkin görüşlerinin aktarılması açısından önemlidir. Kamu görevlisi olan köy muhtarları ve belediyelerdeki mezarlık görevlilerinin defin kayıtlarını düzenli tutmama nedenlerinin başında, görevli kişilerin hepsinin işlerini aynı duyarlılıkta ve özende yapmamalarından kaynaklandığı görülmüştür.

Köy muhtarlarının eğitim düzeylerinin düşük olması ilk bakışta sorunun en önemli nedenlerinden biri gibi görünse de, defin kayıtları tutulması konusundaki görev bilincinin yeterince gelişmemiş olması, bunu sağlamaya yönelik herhangi bir eğitim verilmemesi gibi sorunlar da gündeme gelmiştir. Köy muhtarlığının Türkiye’de sağlıklı işlemediği, “seçilmek” ve “atanmak” arasındaki farklılık nedeniyle köy muhtarlarının görevlerini tam olarak yerine getirmediği de görüşülen yetkililerin¹¹ özellikle dile getirdiği konuların başında gelmektedir. Örneğin, araştırma döneminde İçişleri Bakanlığı’nın, defin kayıtları ve mezarlıklara ilişkin Nisan 2005 tarihinde çıkarmış olduğu genelgeden haberi olmayan birçok muhtarın olması, kayıt sisteminin iyileştirilmesi konusunda yapılan yasal düzenlemelerin her yerde amacına ulaşamadığını göstermektedir. Söz konusu nedenlerle, köy muhtarlık kurumunun bu açıdan gözden geçirilmesinin gerektiği, muhtarların kendileri de dahil olmak üzere bu konuyla ilgili diğer yetkililerin de dile getirdiği konulardandır.

Anne ölümlerindeki veri eksikliği açısından köyler özel önem taşımaktadır. Türkiye’de birçok demografik göstergede ve kalkınma göstergelerinde gözlemlenen kent/kır ve bölge arasındaki farklılaşma anne ölümlerinde de mevcuttur. İl ve ilçe düzeyinin altındaki yerleşim birimleri için veri eksikliği söz konusudur ve bu yerleşim yerlerinde sorun daha yaygındır. UAÖÇ sonuçlarına göre Haziran 2005-Mayıs 2006 dönemi için kentsel yerleşim yerlerinde 100,000 canlı doğumda 20.7 olan anne ölüm oranı, kırsal yerleşim yerlerinde 40.3’tür. Bu nedenle, kırsal yerleşim yerlerinden alınacak bildirimler önemlidir.

Belediyeler açısından değerlendirildiğinde ise, defin kayıtlarını düzenli tutan, İçişleri Bakanlığı’nın talimatlarına uyan ve defin ruhsatı olmadan defin yapılmaması konularına oldukça duyarlı olan yöneticilerle karşılaşmıştır. Daha önce de defin kayıtlarının tutulduğu, ancak deftere geçirilmediği, şu anda ise 2005 yılında gönderilen genelgede istenen bilgiler doğrultusunda defter hazırlandığı ve bilgisayar ortamına da bu kayıtların aktarıldığı söylenmiştir. Bu açıdan genelgenin, köylerde yeterli olmasa da özellikle belediyelerdeki etkisinin güdüleyici olduğu görülmektedir. Bu da sistemin devamlılığının sağlanması açısından izlemenin ve belirli aralıklarla hatırlatıcı yaptırımlar uygulamanın önemini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, görevli personele, kayıt

tutmanın önemini vurgulayan ve çalışanların bu konudaki duyarlılığını artırmayı hedefleyen hizmet içi eğitim verilmesi için çaba harcanması kayıt sisteminin iyileştirilmesi yönünde atılacak önemli adımlardan biridir.

Görüşmelerden elde edilen izlenimlerden biri de, defin işlerinden sorumlu olan birçok görevlinin bu konuda herhangi bir ayrımcılık yapılmadığını belirtmiş olmasına rağmen, kadın ölümlerinin eksik bildirimlerinin daha fazla olduğudur. Bu durum, kamu görevlilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda yeterli duyarlılıklarının olmadığını ortaya koymaktadır. Kadınların üzerinde kayıtlı malların çok az olması ve kadınların eğitim, istihdam dahil kamusal hayata katılımlarının erkeklerden daha az olması eksik bildirimlerin en önemli nedenleri arasındadır. Anne ölüm kayıtlarının iyileştirilmesine yönelik koşullardan biri, kamu görevlilerinin, kadın ölümlerinin eksik bildirimlerinin farkında olmalarının sağlanmasıdır. Bu farkındalık, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin duyarlılığın oluşturulması ve artırılması ile elde edilebilir. Kamu personeline yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği¹² konusundaki duyarlılığın artırılması için ilgili kurumlarla işbirliği yapılması kadın ölümleri bildirimlerindeki eksikliği gidermeyi sağlayabilecektir.

Anne ölüm kayıtlarının oluşturulması konusunda sağlık kurum ve kuruluşları dikkate alındığında, ölüm nedenlerinin doğru yazılmaması ve hasta dosyalarının tutulmasındaki eksiklikler gibi sorunların burada da var olduğu görülmektedir. Ölüm nedenlerinin doğru yazılması konusunda sağlık personelinin yeterli bilgi ve duyarlılığa sahip olmaması da araştırma kapsamında gündeme gelen konulardan biridir. Derinlemesine görüşmeler ve odak gruplarda, tıp fakültelerinde ölüm nedenlerinin daha doğru ve dikkatli yazılmasına yönelik bilinç oluşturulmasının ve hizmet içi eğitimlerin/denetimlerin yapılmasının hastanelerdeki kayıt sisteminin iyileştirilmesine katkıda bulunacağı vurgulanmıştır.

Hayati kayıt sisteminin iyileştirilmesine yönelik kurumsal düzeydeki çaba, konunun tarafı olan tüm kurumların işbirliği ve koordinasyon içinde hareket etmesini gerektirmektedir. Son zamanlarda kayıtların tutulmasına ilişkin olumlu bir gelişme yaşanmıştır. Adrese Dayalı Kayıt Sistemi'nin hayata geçirilmesi ve bu sistem çerçevesinde ölüm kayıtlarını bildirmeyen yerleşim yerlerinin takip edilmesi gibi düzenlemeler hayati kayıt sisteminin iyileştirilmesine yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Sözlü kültürün daha hakim olduğu bir toplumsal mirasa sahip olan Türkiye'de, kayıt bilincini yerleştirmenin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle toplumda kayıt bilinci oluşturmayı sağlayacak yöntemlerin/çabaların topluma doğrudan yansıtılması yerine bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik önlemler alınmasının daha işlevsel olduğu görülmektedir. Örneğin, yeşil kart alabilmek için doğum kayıt bilgisinin zorunlu hale getirilmesinin dolaylı bir sonucu olarak doğum bildirimlerinin sayısının artması ve bildirimlerin daha düzenli ve zamanında yapılması sağlanmıştır. Bu durum, günlük hayatımız içinde çok fazla yer tutmayan kayıtların teşvik edilmesi için farklı yöntemler ve araçlar kullanılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Araştırma sonuçları, kayıt konusunun toplumda adli bakış içeren kaygılandırıcı bir durum olarak da algılandığına yönelik ipuçları vermiştir. Kayıt kelimesi genellikle, soruşturmayı veya adli bir durumu çağrıştırmaktadır. Kayıt sisteminin içinde yer alan görevliler tarafından dile getirilen bu durum, sağlık personeli açısından da yanlış yapma ve soruşturma geçirme kaygısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu algının, farklı eğitim düzeylerinde aynı biçimde yansması ise şaşırtıcıdır. Bu nedenle kayıt sistemine yansıyan aksaklıkların arkasında yatan kültürel boyutun da dikkate alınması göz ardı edilmemelidir.

Her ölüm vakasının sayısal tespiti ve tıbbi nedeninin bilinmesi, anne sağlığının iyileştirilmesi ve azaltılması açısından önem taşımaktadır. Anne ölümleri özelinde, tüm hayati olayların biliniyor olması ve özellikle kayıt sisteminden elde edilmesi ülke nüfusuna ilişkin bilgilerin daha iyi izlenmesine, geçmiş ile karşılaştırılabilmesine ve gelecekteki eğilimlerin tahmin edilmesine olanak verir. Sürdürülebilir bir kurumsallaşmanın sağlanması, birey düzeyinde ölüm bildirimlerinin vatandaşlık bilinci içinde zamanında yapılmasından, görevli personelin görevini sorumluluğunun bilincinde olarak yapmasına kadar uzanmaktadır. Kamusal düzeyde ise, bu konuya gerekli özenin gösterilerek yeterli kaynak aktarımının yapılması ve bilinç oluşturmaya yönelik çalışmalara yer verilmesi kayıt sisteminin iyileştirilmesinde sonuç verici olacaktır.

KAYNAKÇA

BM (1994), **Nüfus ve Kalkınma: Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansında Kabul Edilen Eylem Planı**, Kahire 5-13 Eylül 1994, Birleşmiş Milletler.

DİE (1993), **1989 Türkiye Nüfus Araştırması**, Yayın No.1483, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

DİE (1997), **Türkiye'de Doğum ve Ölüm Kayıtları ile İlgili Çalışma Grubu Raporu**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayın No. 1999 Ankara.

DİE (2003), **2000 Genel Nüfus Sayımı**, Yayın No. 2759, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.

Ergöçmen, B. A., Hancıoğlu A., Koç İ ve Ünalın, T (2004), **Binyıl Kalkınma Hedeflerine Demografik Bakış**, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu Ankara, Türkiye.

Graham, W.J. ve Hussein J. (2006); "Universal Reporting of Maternal Mortality: An achievable goal?", **International Journal of Gynecology and Obstetrics**, No: 94, s. 234-242.

Graham, W.J. ve Hussein J. (2004); "The Right to Count", **The Lancet**, Vol:363, s. 67-68.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2004), **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2003**. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Avrupa Birliği, Ankara.

HÜNEE, ICON_INSTITUT Public Sector GmbH ve BNB Danışmanlık (2006), **Ulusal Anne Ölümleri Çalışması, 2005**, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Ankara.

Kümbetoğlu B, (2005), **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, Bağlam Yayınları.

Mason J., (1996), **Qualitative Researching**, Sage Publication.

National Research Council (1981), **Data Collection: A Statement for Administrators Report No.7** Committee on Population and Demography, Washington D.C. National Academy Press.

Neuman W.L, (2006), **Social Research Methods**. Pearson Education, Inc. Boston

Population Reference Bureau (PRB), (2009), **World Data Sheet 2008**,
<http://www.prb.org/publications/datasheets/2008/2008wpds.aspx> (10.02.2009).

Ronsmans C. ve Graham W.J. (2006), "Maternal Survival 1: Maternal Mortality: Who,Where and Why", **The Lancet**; Sep 30-Oct 6 2006; 368, 9542; ProQuest Health Medical Complete, s.1189

State Institute of Statistics (SIS) (1978). **Turkish Demographic Survey 1974-1975**, State Institute of Statistics, Prime Ministry of Republic of Turkey, SIS Publication No.841, Ankara.

Strauss A, Corbin J, (1996), **Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**, Sage Publication.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013**, <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/TCEUlusaleylemlani.pdf>, (25.5.2009)

Türkyılmaz AS, Koç İ, Schumacher R, Campbell OMR, (2009), The Turkey National Maternal Mortality Study, **The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care**, 14:1,s.75-82

Yıldırım A, Şimşek H, (2000), **Sosyal Bilimlerde Niteliksel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayınları, Ankara.

WHO, (1999), **A Standard verbal autopsy method for investigating causes of deaths in infants and children**,

http://www.who.int/csr/resources/publications/surveillance/WHO_CDS_CSR_ISR_99_4/en (12.04.2009).

WHO, (2001), **Maternal Mortality in 1995:Estimates Developed by WHO, UNICEF, UNFPA and the World Bank**. World Health Organization, Geneva

WHO, (2007), **Maternal Mortality in 2005:Estimates Developed by WHO, UNICEF, UNFPA and the World Bank**. World Health Organization, Geneva

WHO,UNICEF, UNFPA, Wolrd Bank (2005), “**Maternal Mortality in 2005: Estimates developed by WHO, UNICEF, UNFPA, and The World Bank**”, www.who.int/whosis/mme_2005.pdf, (15.05.2009)

NOTLAR

1. Uluslararası Hastalık ve Sağlık Problemlerinin İstatistiksel Sınıflanmasının 10. Revizyonun’da anne ölümü, bir kadının gebelik sırasında, doğumda ya da gebeliğin sonlanmasından sonraki 42 gün içinde, gebeliğin süresine ve yerine bakılmaksızın, gebelik durumuna veya gebelik sürecine bağlı (doğrudan) ya da bunların şiddetlendirdiği (dolaylı) ancak tesadüfi olmayan bir nedenden kaynaklanan kadın ölümüdür. (Maternal Mortality in 2005: Estimates developed by WHO, UNICEF, UNFPA, and The World Bank)
2. Gelişmiş bölgelerin 2005 yılı için anne ölüm oranı 100 000 canlı doğumda 9’dur (WHO, 2007:16,17). Gelişmiş bölge içinde yer alan ülkeler adı geçen kaynaktaki sıralanmaktadır.
3. Amaç 5, Hedef 6, 1990 ve 2015 yılları arasındaki anne ölümlerini dörtte üç oranında azaltmak <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=248>
4. 1587 sayılı Nüfus Kanunu 1972 yılında kabul edilmiştir.
5. Ölüm kaydı ancak ölen kişi bir aile kütüğünde görünüyorsa yapılabildiği için, doğum kaydı, ölüm kaydı için bir ön koşuldur. Köy muhtarı ölen kişinin nüfus cüzdanını İlçe Nüfus Müdürlüğü’ne teslim eder ve kişinin kaydı nihai olarak aile kütüğünden silinir.
6. SIS (1978:), DİE (1993)
7. “Türkiye Ulusal Anne Ölümleri Çalışması, 2005”, Ekim 2004-Aralık 2006 dönemi içerisinde uygulanan T.C. Sağlık Bakanlığı’nın bir projesidir. Proje, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen Sağlık Bakanlığı Ulusal Üreme Sağlığı Programı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ICON Institute Public Sector, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü ve BNB Danışmanlık’dan oluşan bir konsorsiyum tarafından yürütülmüştür (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü ve diğerleri, 2006).
8. Sözel otopsi yöntemi, ölen kişinin aile üyeleri ve/veya bakımından sorumlu olan kişilerle hastalığa ilişkin belirli semptomlar ve işaretler konusunda standart bir soru-kağıdı yoluyla görüşme yapılmasıdır. Elde edilen bilgiler daha sonra muhtemel ölüm nedeninin belirlenmesinde kullanılacaktır. Sözel otopsi, kayıt sisteminin ve ölüm sertifikasının eksik olduğu ülkelerde özel ölüm nedenlerine (anne ölümleri, bebek ve çocuk ölümleri) yönelik bilgi toplamakta kullanılır (WHO,1999).
9. Batı Anadolu’da 100,000 canlı doğumda 7.4; Orta Anadolu’da 100,000 canlı doğumda 11.9; Kuzeydoğu Anadolu’da 100,000 canlı doğumda 68.3; Güneydoğu Anadolu’da 100,000 canlı doğumda 38.9
10. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) göre nüfus projeksiyonları (www.tuik.gov.tr)
11. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı, TÜİK’den yetkililer ve kaymakamlar
12. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

SUMMARY

PROBLEMS OF THE BURIAL REGISTERS IN TURKEY: A QUALITATIVE STUDY ON MATERNAL MORTALITY

In this article deficiencies of the burial registers in Turkey are discussed with specific emphasis on maternal mortality. The analysis is based on the qualitative data of “Turkey National Maternal Mortality Study, 2005”. This article aims to understand the reasons behind the deficiencies in reporting and registering of the maternal deaths through interviews conducted with the officers in charge of the burial registers in urban and rural settlements as well as the persons responsible in recording the causes of maternal deaths in the health sector. The defects related to the reporting and recording of maternal deaths comprises various problems ranging in a wide spectrum from culture based perception at the individual level to legal and administrative dimensions at the public level.